

BLI KJENT MED FORHISTORIEN TIL FINNMARK

Steinalderliv

De første menneskene kom til Finnmark rett etter siste istid, for omkring 10 000 år siden. Sporene etter mennesker i Sør-Norge er omtrent like gamle. Det finnes to teorier om menneskenes vandring mot nord. Noen forskere mener menneskene vandret langs iskanten nordover mens andre mener menneskene kom vandrende østfra.

De første menneskene levde i et landskap som var arktisk, åpent og goldt. Innlandet var dekket av en flere kilometer tykk isbre som presset landet ned slik at havet stod høyere enn i dag. Så snart innlandet var isfritt rykket furu og bjørk inn på vidda og dannet tett blandingsskog. Dette gjorde det mulig for menneskene å ta i bruk innlandet hvor de jaktet etter bjørn og elg og fisket laks i elvene. Langs kysten ble det fanget fisk og sjøfugl samtidig som det var rikelig med egg, skalldyr, bær og ville vekster.

I eldre steinalder (10 000-4500 f. Kr.) levde menneskene et nomadisk liv med bosettingsmønstre som vitner om ressursbruken. I yngre steinalder (4500-1800 f. Kr.) begynte menneskene å bosette seg i mer robuste hus og bofaste samfunn ble etablert. I tidlig metalltid (1800 f. Kr. til 0) ble bosettingsmønstret igjen mobilt og huskonstruksjonene ble igjen lettere. Fangst av villrein, som krevde at jegerne fulgte dyrenes vandring, kan ha styrt denne utviklingen.

Redskapene vi finner etter steinaldermenneskene er i hovedsak laget av stein. De lagde også redskaper av organisk materiale som bein, tre, horn og skinn men disse er sjelden bevart. Metall ble ikke tatt i bruk før 1800 f. Kr. Ravperlene som er funnet på Melkøya forteller oss at det ble drevet handel både mot sør og øst. Disse perlene stammer fra Baltikum.

Vi vet ikke så mye om religionen i steinalderen men helleristningene forteller oss at steinaldermenneskene hadde et rikt åndelig liv. Helleristningsfeltet i Alta er Nord-Europas største og det er kommet til i perioden fra 4500 f.Kr.-0.

Et flerkulturelt og grenseløst samfunn

De første menneskene som bodde i Norge var verken nordmenn eller samer. Samisk og norsk (norrøn) identitet oppstod langt senere. På 1700-, og tidlig på 1800-tallet, kom en stor gruppe mennesker fra Tornio-dalen, kvener, til Finnmark og Nord-Troms. Den geografiske nærheten til det vi i dag kaller Russland, Finland og Sverige samt handel og nomadisk liv kom til å prege Finnmarks flerkulturelle og grenseløse samfunn. Både samer, kvener og nordmenn drev med kombinasjonsdrift som for eksempel jakt, fiske, fangst, skogdrift, melkeproduksjon og veiarbeid. Det var likevel forskjeller på hva de etniske gruppene i hovedsak livnærte seg av. Flyttsamene drev først og fremst med reindrift. Sjøsamer og nordmenn drev med jordbruk og fiske mens østsamene (også kaldt skoltesamer) livnærte seg i hovedsak av fangst, laksefiske og rein. Kvenene baserte sitt virke på skogbruk og sanking. Pomorhandelen, som innebar at fisk og fiskeprodukter ble byttet mot melvarer fra Russland, opphørte først helt i 1917.

Fornorskning

På slutten av 1800-tallet ønsket myndighetene at samene og kvenene skulle gi avkall på deres kultur. Skoleverket var myndighetenes viktigste redskap i fornorskingsprosessen. Teknologiske og økonomiske endringer kan også ha medvirket til at det samiske og det kvenske kom i bakgrunnen. Uten at en behersket norsk var det ofte vanskelig å manøvrere i samfunnet. Krigens destruksjon gjorde det enda vanskeligere for samene og kvenene å holde på egen kultur. Brenningen og bombingene av Finnmark og Nord-Troms medførte til at en mangfoldig materiell kultur gikk tapt. I gjenreisningen av Finnmark og Nord-Troms la en vekt på likhet eller enn mangfold både når det gjaldt den konkrete arkitekturen og samfunnsstrukturen generelt.

Tvangsevakuering

Den 2. verdenskrig brøt ut 9. april 1940 og Nord-Norge ble et strategisk område på grunn av sin beliggenhet. Hitler stasjonerte store tyske tropper i nord grunnet nærheten til det tidligere Sovjetunionen og på grunn av jernmalmen som ble skipet fra Narvik til Sverige. De tyske soldatene ble dermed en del av dagliglivet til folk i regionen under krigsårene. Ikke noe annet sted ble det stasjonert like mange tyskere som i Finnmark og Nord-Troms. Da Hitler beordret tvangsevakuering av Finnmark og Nord-Troms 28. oktober 1944 og besluttet den brente jord taktikk skyldtes det at nazistene ville hindre russerne og den norske regjering i å få fotfeste i Finnmark og Nord-Troms, ettersom de selv måtte trekke seg tilbake fra nordfronten.

Den brente jords taktikk innebar at hele den norske lokalbefolkningen nord for Lyngen skulle evakueres og at alle hus skulle brennes eller ødelegges på annen måte. Tyskerne greide å evakuere omtrent 50 000 mennesker fra regionen. De evakuerte ble fraktet sørover med båt under kummerlige forhold. Deres første stopp var Tromsø, Narvik eller Harstad før de ble sent videre til ulike steder sør i Norge. Familier ble ofte skilt fra hverandre og syke, eldre og barn døde under de tøffe forholdene. De tvangsevakuerte forsøkte å få med seg de viktigste personlige eiendelene og mange gravde også ned en rekke gjenstander.

Samtidig som Hitler beordret tvangsevakueringen kom det en kontrabeskjed på radio fra den norske regjeringen som oppholdt seg i London. Beskjeden gikk ut på at innbyggerne skulle trosse ordren om tvangsevakuering, regjeringen mente krigen snart var over. Dette resulterte i at 25 000 mennesker ble flyktninger i eget område. Noen rakk og forberede huler og gammer slik at de kunne bo der, mens andre bare tok med seg det de fikk rasket sammen i farten. Hulelivet var rått og kaldt og en del barn og eldre overlevde ikke vinteren. Oppholdet i huler og gammer varte omtrent i åtte måneder frem til frigjøringen mai 1945.

Ødeleggelsene ble ikke like omfattende i Nord-Troms som i Finnmark. Verst var ødeleggelsene i Midt- og Vest-Finnmark. I Øst-Finnmark rakk ikke nazistene å systematisk gjennomføre den brente jords taktikk. Øst-Finnmark var likevel preget av store ødeleggelse på grunn av de alliertes bombing. Byene i denne delen av Finnmark ble ansett som et viktig militært område for tyskerne og allerede fra 1942 prøvde russerne og de andre allierte å stanse nazistenes fremferd ved å bombe strategiske mål.

Gjenreisning

Myndighetene ønsket ikke at innbyggerne i de nordligste områdene av Norge skulle reise hjem før de hadde klargjort for hjemreise. Det var fare for miner og det var vanskelig å oppdrive mat og husly. Folk trosset likevel disse forbudene og i løpet av sommeren 1946 hadde 40 % av de evakuerte vendt hjem. Dette er den største sivile ulydighetsaksjonen i nyere norsk historie.

Synet som møtte de hjemvendte var trist. Provisoriske boliger ble satt opp og folk måtte improvisere både når det gjaldt interiør, klær, sanitære forhold og mat. Myndigheten hjalp også til. For å unngå en katastrofe eller reevakuering satte de alt inn på å skaffe de hjemvendte tak over hodet og de nødvendige forsyninger for vinteren. Utover høsten ble det reist brakker og skur i hundrevis, lite isolert, utstyrt og oppvarmet. Brakketiden kom til å vare til langt inn på 50-tallet.

Optimismen blant folk var stor etter krigen. Krigsindustrien satte fart i industrialiseringen og det gikk raskt å gjenreise regionen på tross av liten tilgang på materiale. De optimistiske forholdene speilet seg i det voksende kulturlivet og pågangsmotet i samfunnet.

Den permanente gjenreisningsarkitekturen er et resultat av sterk regulering fra myndighetenes side men viser også spennet arkitekturen oppstod i, mellom staten og innbyggerne, mellom arkitektene og beboerne. Staten gikk fra starten av aktivt inn i planleggingen og reguleringen av de utslettede områdene. Offisielt ble gjenreisningen avsluttet i 1952 men fortsatte til ut på 1960-tallet.

De hustypene og den bebyggelsen som ble utviklet i etterkrigstiden har sitt eget stilpreg og kan derfor skilles ut som en egen bygningsepoke i norsk arkitekturhistorie. De politiske, de økonomiske og de sosiale omstendighetene kom til å sette sitt preg på arkitekturen. På denne måten kan gjenreisningsarkitekturen leses som tegn for en del av den norske kulturhistorien. De sosialdemokratiske idealene kommer tydelig frem i planlegging for bebyggelsen, husene skulle ikke vise ulikheter og skillet mellom fattig og rik ble visket vekk. Samtidig ble det ikke tatt hensyn til de kulturelle forskjellene mellom den flerkulturelle befolkningen i landsdelen. Slik ble fornorskningen av samene og kvenene nærmest fullført i gjenreisningsperioden.

Snøhvit og en ny gjenreisning

I dag beskriver flere Hammerfest som "Den tomme byen". Dette peker på at deler av byen under tiden rives ned. Samfunnsstrukturene har endret seg, fiskeriet er ikke lenger det viktigste næringsgrunnlaget i byen. Den nye næringsutviklingen gir grobunn for det vi kan kalle en ny gjenreisning.

Ved starten av det nye årtusenet ble petroleumsnæringen introduseres som en ny vekstimpuls for Hammerfest. Ilandføring av gass og bygging av LNG-anlegg (Liquified natural gas) for eksport av naturgass fra Snøhvit-feltet, sammen med videre letervirksomhet og allerede påviste ressurser, plasserer Hammerfest sentralt i Barentsregionen. Hammerfest kommune har i tillegg vedtatt å bygge et kulturbygg: Arktisk KulturSenter (AKS), på en del av det tidligere Findus-området. AKS blir det første nye byggverket på denne tomten og vil være en viktig generator for videreutviklingen av kontakten mellom Hammerfest sentrum og sjøen.

Litteraturliste

- Dahl arkitekter a/s (red.) (2003), "HIT Team 2003"
- Grepstad, og Thorheim (2003): "Fotefar mot Nord - en kulturhistorisk reise i Nord-Norge og Namdalen," Press forlag og landsdelsutvalget for Nord-Norge og Nord-Trøndelag ved Nordland fylkeskommune, kulturetaten
- Hammerfest kommune, Hammerfest Næringsinvest AS og Hammerfest havnevesen KF (red.) (2003), "Findusområdet og arktisk kultursenter"
- Jensen (1991): "Fra fornorskningsspolitikk mot kulturelt mangfold", Nordkalott forlaget
- Olsen (1994): "Bosetning og samfunn i Finnmarks historie", Universitetsforlaget AS, 2. opplag
- Rolnes (1995): "Med smak skal hjemmet bygges - Innredning av det moderne Norge," Ascheoug
- Selnes (1999): Gjenstandenes historie, Gjenreisningsmuseet
- Sørgaard (2004): Innledning: Forhistorien i Arktis, i Arktisk Steinalder, Gjenreisningsmuseet skriftserie nr. 2 2004
- Valen (1998): "Opp av aske og ruiner," Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms, guidehefte
- Valen (1997): "Grunnbok for utstillingsprosjektet ved Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms, Gjenreisningsmuseet.
- Wold (1994): Hjem kjære hjem, i Nordnorsk kulturhistorie - Det mangfoldige folket, Gyldendal forlag